

Томбулатова І. І.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури та компаративістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ СУЧАСНОЇ ЕСЕЇСТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ А. ЛЮБКИ, В. МАХНА)

Анотація. Стаття торкається актуального для сучасного літературознавства питання про наративні стратегії та кола їхнього функціоналу в літературних текстах сучасної української літератури. Для аналізу було обрано есеї, оскільки ці тексти становлять провідний кластер літературних творів, що все ще набирають обертів та є дуже популярними як серед письменників, так і серед читачької аудиторії. Увагу сфокусовано на художніх творах двох митців: Андрія Любки та Василя Махна. Вибір обумовлено тим, що вони – представники різних поколінь сучасних письменників, але при цьому до їхнього творчого доробку органічно вплетено поезію, прозу та есеї, а отже, їхня художня практика відрізняється, але і одночасно багато в чому близька за певним набором ознак. Послідовно у статті подається коротке дослідження наративних стратегій з точки зору досягнень сучасної літературознавчої думки (наведено визначення наративної стратегії та її значення для конструювання тканини художнього тексту письменником та як вона може впливати на сприйняття літературного твору реципієнтом). Після прочитання збірок «Щось зі мною не так» А. Любки та «Уздовж океану на ровері» В. Махна однією з домінантних наративних стратегій було визначено наративну стратегію, яка є прямо пов'язаною з феноменом інтертекстуальності. Отже, у цьому короткому дослідженні додатково побіжно окреслено теоретичний літературознавчий контекст, що стосується саме поняття «інтертекстуальність», основні можливі її прояви в художніх текстах та базові різновиди, серед яких, зокрема, виокремлено контекстуальну інтертекстуальність, яка і стала ядром нашого літературознавчого дослідження під час аналізу есеїв зі збірок, які було зазначено вище. В основній частині на прикладах доведено, що серед наративних стратегій однією з домінантних є саме інтертекстуальна (часто – контекстуальний її різновид).

Ключові слова: наративна стратегія, есеї, інтертекстуальність, контекст, топос, наратор, авторське маскування.

Постановка проблеми. Актуальність та популярність сучасної есеїстики спонукає до дослідження цього літературного феномену з різних точок зору (у різних площинах). Наративні стратегії є важливим компонентом процесу розповідання та активно залучені до процесу «письма-читання» у літературі загалом та у сучасній літературі зокрема, прямо впливають на конструювання літературних текстів та сприйняття їх читачами, тому є суттєвим аспектом у літературознавчому аналізі та предметом зацікавлення багатьох вчених-літературознавців сьогодні.

Аналіз останніх досліджень. Означене коло проблем активно досліджують О. Вещикова, Т. Гребенюк, В. Балдинюк, І. Бехта, О. Капленко, М. Руденко, С. Сіверська та інші. Наукові

праці цих вчених торкаються як питання наративних стратегій у класичній / модерній літературі, так і текстів літератури найсучаснішої.

Мета. Це коротке дослідження має на меті прослідкувати певні спільні домінанти функціонування наративних стратегій у сучасній українській літературі на прикладах літературних текстів (точніше – есеїв, оскільки есеї став знаковим та важливим феноменом у сучасній літературі) авторства Андрія Любки та Василя Махна, як яскравих, але не завжди типових представників сучасної української есеїстики, бо художні твори кожного з них мають свої особливості та унікальні з точки зору змісту та форми текстів, зображально-виражальних художніх засобів тощо.

Виклад основного матеріалу. У сучасному літературознавстві вважається, що «звернення до наративності як істотно відмінного з попередніми літературознавчими традиціями погляду на природу художнього твору, а також виникнення нової науки – наратології відбулося наприкінці 60-х років ХХ ст. Це пов'язано з якісним переосмисленням структуралістських уявлень про мистецтво, зокрема й літературу, куди почали входити комунікативні погляди на світ. Сьогодні наратологія переживає третю фазу свого розвитку, так званий «наратологічний поворот», відбувається проникнення наратології в інші дисципліни – психологію, історію, соціологію, теологію. Говорять уже про постструктуралістську наратологію, яка вивчає тексти з орієнтацією на їх контекст. Сучасні «нові наратології» залучають до свого наукового аналізу фемінізм, постколонізм, культурні студії. У зв'язку з цим виникають зацікавлення методологічно-концептуальним інструментарієм, застосованим у дослідженні наративної організації тексту» [1, с. 70]. Будь-який літературний твір – це складна структура, що складається з тканини тексту, що його створено автором та тексту, який прочитає читач (саме у процесі співтворчості виникає літературний твір), часто змінюючи межі цього тексту в процесі інтерпретації під час та після читання як процесу співтворчості читача з митцем. Обрані автором домінантні наративні стратегії прямо або опосередковано впливають на алгоритми конструювання, структуру тексту та, як наслідок, ідіостиль письменника, з яким має справу реципієнт у процесі співтворчості з автором під час творчого процесу «письма-читання».

О. Вещикова зазначає: «Наратив – це не сама історія, а спосіб розгортання історії, спосіб організації інформації, яку автор хоче презентувати читачеві; це вибір засобів, якими цю інформацію буде структуровано. Своєю чергою, наративна стратегія є поняттям, що входить до категоріального апарату наратології як теорії оповіді, є складником організації тексту, втілення думок автора і персонажа через посередництво наратора.

Наративна стратегія визначає письменницьку творчість через такі її ознаки як процедурність, усвідомленість, інтенційність, системність і селективність. Отже, під наративною стратегією розуміємо процес вибору та комбінування способів та прийомів організації оповіді, спрямований на досягнення певного художнього ефекту (авторська інтенція), а також базований на уявленнях автора про читача його творів і про особливості читачької рецепції тексту» [2, с. 22].

Для того, щоб розглянути не тільки наративні стратегії, які вважаються широко поширеними або навіть уже традиційним (наприклад ті, що пов'язані з особою автора: автобіографічний контекст, залучення авторської маски тощо), а зануритись у багатошаровість, яку створюють митці, залучаючи певні наративні стратегії як важливу складову тексту, вирішено звернутися до текстів літературних есеїв сучасних, але вже визнаних майстрами літературного слова, авторів: А. Любки та В. Махна. Увагу сфокусовано відповідно на збірках «Щось зі мною не так» та «Уздвож океану на ровері».

Однією з провідних наративних стратегій у досліджуваних текстах є залучення інтертекстуального виміру вище зазначеними авторами під час конструювання текстів своїх літературних есеїв.

В. Просалова зазначає, що «у добу постмодернізму письменники засвоюють надбання попередніх епох, відвойовують місця у великих майстрів слова, всіма способами демонструють власну оригінальність. Американський учений Гарольд Блум розглядає боротьбу письменників зі своїми попередниками як наслідок «страху впливу» (anxiety of influence), що призводить до трансформації «сильним» автором тексту свого попередника чи попередників. На думку вченого, творчий процес – це ретельне приховування «чужих» слідів, зумовлене бажанням продемонструвати власну оригінальність. Присвоюючи собі чуже, автор таким чином самоутверджується, а його персонаж набуває поліфонічного статусу – носія свого і водночас чужого. Подолання страху впливу (за Гарольдом Блумом) набуває таких форм: «клінамен» розглядається як поетичне перечитування, «тессера» як прочитання, що супроводжується доповненням першоджерела, «кеносис» – як крок до розриву з попередником, «аскесис» – як наслідок самоочищення, «апофрадес» – як спосіб «передачі» авторських прав попередника фіктивному наступнику, «даймонізація» відбиває реакцію пізнішого автора на возвеличення попередника. Отже, авторська стратегія інтертекстуальності набуває різних модифікацій: перечитування, доповнення, ревізії чи повного заперечення попередника» [3, с. 38–39]. Варто підкреслити той факт, що такі авторські стратегії, побудовані на інтертекстуальності, може по-різному бути імплементовано у літературний текст (свідомо чи несвідомо). Ба більше, на інтертекстуальній авторській стратегії може бути побудовано наративну стратегію або наративні стратегії, типові для літературного тексту, збірки, корпусу текстів, що може стати прикметним навіть для ідіосинкратії автора загалом.

Важливо, що авторська стратегія інтертекстуальності не тільки має різні типи / модифікації, а ще й може мати широкий спектр проявів у літературному тексті.

На формування наративної стратегії також може впливати те, як автором сприймається інтертекстуальність: у вузькому чи широкому сенсі. Фактично, у будь-якому випадку залучення інтертекстуальної наративної стратегії розширює коло задіяних

текстів, створює багатошаровий текст та урізноманітнює перспективу інтерпретації.

Оскільки актуальне коротке дослідження стосується сучасної української літератури, то ще додамо, що: «Специфіка постмодерністської інтертекстуальності виявляється в тому, що з прийому вона перетворюється на загальнокомпозиційний спосіб побудови творів. Героями постмодерністських текстів нерідко стають наділені багатьма біографічними рисами (а нерідко і фобіями) творчі особистості, які розкриваються у процесі креативної діяльності» [3, с. 45].

Також цікавою є думка літературознавиці Н. Корабльової з приводу інтертекстуальності, зокрема наступне: «Наталія Корабльова пропонує тричленну таксономію інтертекстуальних зв'язків, згідно з якою виділяє текстуальні, контекстуальні й метатекстуальні зв'язки. Текстуальні реалізуються безпосередньо в тексті у формі цитат, аллюзій, ремінісценцій. Ті зв'язки, які опосередковано виявляються завдяки контексту, дослідниця розглядає як контекстуальні. Під ними має на увазі запозичення, варіації, співтворчість, творчу залежність, пародіювання. Метатекстуальні зв'язки представлені стереотипами, архетипами та кенотипами» [3, с. 66].

Спираючись на такі думки літературознавців, перейдемо до аналізу особливостей конструювання наративних стратегій, що мають задіяним у собі інтертекстуальний вимір, у літературних текстах А. Любки та В. Махна останніх років, де компонент інтертекстуальних зв'язків та впливів є досить помітним.

Сфокусуємо увагу спочатку на збірці літературних текстів «Щось зі мною не так» (А. Любка, 2023 р.). З самого початку помічаємо актуальні для нашого дослідження номінації, якими послуговується автор, називаючи деякі тексти, серед яких, наприклад: «Як я був Любком Дерешем», «Кундера в басейні». У цих випадках варто сприймати інтертекстуальну наративну стратегію, перш за все, як контекстуальну. У першому випадку («Як я був Любком Дерешем») митець вдається до авторського маскування, підміняючи одного героя на іншого, при цьому інтертекстуальна наративна стратегія тут трансформується на сюжетотворчу, оскільки письменник конструє текст, базуючись на «підміні» одного автора іншим, при тому що події подаються як випадкові, і дії наратора показано як ті, що видаються продиктованими обставинами, що склалася у конкретному хронотопі у середовищі конкретної системи персонажів: «Тоді я зрозумів, чому господар весь час звертається до мене «Любку» чи «Любо». Раніше я не звертав на це уваги. Бо так мене кличуть ще зі шкільних років. А тоді стало зрозуміло, що газда впевнений: у нього за столом сидить Любо Дереш» [4, с. 18], «Казати, що я ніякий не Любо Дереш, не видавалося можливим» [4, с. 19]. У заданих автором умовах, головний герой «маскується» та, намагаючись уявити поведінку іншого, вибудовує своє спілкування з іншими героями. Важливо, що під час подій реципієнт дізнається, що саме відрізняє двох авторів як у творчості, так і в житті буденному («А я десь читав, що ви взагалі не вживаєте алкоголь, тільки молоко й натуральні соки, – нахилився до мого вуха якийсь із приятелів господарів. – Це все піар, лише частина іміджу, – казав я, ніби ходячи босими ногами по розпеченому камінні. – Твереза людина не здатна написати роман» [4, с. 18]. Ба більше, цей текст має контекстуальні посилання ще й на Гоголя, Андруховича, Матіос (у всіх – різний функціонал та контекст) та референси на тексти самого А. Любки, зокрема збірку оповідань «Кілер» та роман

«Карбід». При цьому згадки про ці тексти полярні за метою вектори. Збірку оповідань «Кілер» введено у текст задля маркування того, що автори відрізняються за жанровим доробком (Андрій Любка – поет та автор короткої прози, Любка Дереш – романіст). У той самий час роман «Карбід» – індикатор зближення двох творчих фігур. Це випадок, коли «маскування» впливає на персонажа та стає початком його «трансформації» у тексті (або й більше – у позатекстовому просторі): «Уже в такі, яке мчало мене назад до готелю, я подумав, що поетом бути добре, але романістом таки краще. І за два роки видав свій перший роман – «Карбід»...» [4, с. 20].

Схожу авторську інтертекстуальну нарративну стратегію взято за основу для конструювання тексту «Кундера в басейні». Зазначимо, що цей текст – модель альтернативної історії самого Мілана Кундери, його поведінки та звичок, які зображено через призму сприйняття його наратором, який, у свою чергу, відкриває реципієнту контекст не стільки літературний (прямі посилання на художні тексти чесько-французького письменника, зокрема, відсутні), скільки на альтернативний лайфстайл письменника, яким його уявлено наратором, який імплементує особу Мілана Кундери як головного персонажа до свого тексту, наділяючи його певними алгоритмами та рисами, тому знову варто говорити саме про контекстуальну інтертекстуальність: «Так у мене склалася ціла концепція робочого дня Кундери: він встає зранку, легенько снідає, а потім поспішає в басейн, плаває там годину, після чого виходить на паризьку вулицю і сідає собі на якусь терасу випити кави і з'їсти чогось ґрунтовнішого. А вже потім – повернувшись додому – пише» [4, с. 201]. «Могло бути і навпаки: Кундера встає – і поки голова свіжа, пише зачинившись за сімома замками. А в той час дружина Вера пантрує, щоб ніхто не потривожив його спокою (десь я чув, що в Кундери вдома на стаціонарному телефоні встановлено не звуковий, а світловий сигнал, щоб навіть цим не відволікати геніального письменника від писання). Добре попрацювавши і смачно пообідавши чи повечерявши, Мілан Кундра неспішно йде в басейн і розминає старечі кістки» [4, с. 201–202]. Таким чином, «присвоївши» образ письменника, споглядання його альтернативного способу життя зреалізовано у текст, який, фактично, побудовано на інтертекстуальній нарративній стратегії.

Ще одним прикладом «перенесення» відомого письменника у інший хронотоп та створення альтернативної історії є текст «Гіпстер, езотерик, вегетеріанець». Головним героєм тут є Григорій Сковорода. Контекст його життя стає базою для створення літературного тексту, у якому персонаж опиняється у сучасності. Дійсність створено нову, але Сковороду показано актуальним для цієї дійсності: «Уявімо собі фільм, у якому Григорій Сковорода раптом опиняється в наших часах. Наприклад, в один із таких липневих днів, як сьогодні, коли я пишу ці рядки, десь на платформі першої-ліпшої станції київського метро. Отож біля колони з холодного каменю, з якої б'є в очі яскрава реклама чипсів, самотньо стоїть людина, чий «лук» нікого не дивує. Ніхто на нього не озиряється, не фотографує, не чіпляється з питаннями. Адаже стоїть собі чоловік зі стильною короткою стрижкою, у зручному й недешевому льняному одязі, через плече перекинута полотняна крафтова торба. Кожен би подумав про такого: гіпстер!» [4, с. 35]. За посередництвом інтертекстуальної нарративної стратегії у цьому тексті особистість Сковороди. – не лише головний персонаж, якому надано певних сучасних характеристик. Таким чином, його особи-

стість актуалізується для реципієнта та осучаснюється, «наближається» до читача і, вірогідно, може стати комусь ще й більш зрозумілою, що може як зацікавити наших сучасників змінити оптику щодо особистості філософа, так і захопити познайомитися з його творчістю / заглибитись у неї, що значно розширює функціонал залучення автором інтертекстуальної нарративної стратегії у процесі креації цього літературного тексту.

Інший письменник, який послуговується інтертекстуальністю та виводить її на рівень нарративної стратегії, – Василь Махно. Знову почнемо аналіз його художніх творів із номінацій збірки «Уздвож океану на ровері» та побачимо, наприклад, наступні: «60. Смерть Рубчака», «62. Токарчук», «69. Рубчак, Беллоу і шість безсмертних поетів».

Аналізуючи есеї, які пов'язано з іменем Рубчака, маємо зазначити, що в основі них – елементи біографії митця, тому тут, звісно, також залучено контекстуальну інтертекстуальність. Прикметним є те, що у текстах про Рубчака є помітно важливим питання топосу. Автор подає культурний контекст та вибудовує події з життя / смерті Рубчака через активне залучення топосу: «Зрештою пагорб у Бунтоні, на якому стоїть дім, Калуш, що був місцем народження і став словом електронної адреси. І щось іще, що приховано за цим неповним списком речей. Можливо, те, що наповнювало життя, речі, улюблені ресторани в Чикаго, жінки, яких дурило, вірші, які вдалося написати? Третього жовтня поїхав до Бунтона, у його домі – порожньо» [5, с. 215]. Таким чином, інтертекстуальна нарративна стратегія втілює шлях Рубчака через зв'язок з певними місцями, надаючи цим місцям додаткових значень, розширюючи контекст їх культурологічного сенсу, збагачуючи семіотичний простір місця, а не просто конструюючи художній хронотоп. «Грудневе Чикаго спогадувало поета, в якому він прожив найбільшу частину свого життя. І камінний сад, і особиста Клію, і опалене Ікарове крило – уся Рубчакова фірмова поетична символіка постала тут живою субстанцією мовоміста» [5, с. 243] – у тексті репрезентовано поєднання міста та багатошарового культурного контексту, центрованого на особистості Рубчака, який є і головним героєм В. Махна, факти з чийого життєвого шляху уособлюють у собі ядро інтертекстуальної стратегії.

Тепер звернімо увагу на текст «62. Токарчук». Письменник пише доволі лаконічно: «Їду до Йонкерса. В Ізи буде зустріч з Ольгою Токарчук» [5, с. 219]. Цей короткий текст повністю побудовано на інтертекстуальному компоненті. Реципієнт має «прочитати» в іменах особистостей культурно-історичний контекст. Лаконічність викладу показує, що ці персонажі настільки важливі, що авторові можна додатково не звертати увагу і не окреслювати історико-культурний контекст, його вже подано і повністю показано через посилання на особистостей, яких задіяно у зустрічі, вони і створюють поле культурологічного топосу та його контекст.

Висновки. У підсумку: питання нарративних стратегій у літературному тексті – одна з актуальних проблем сучасного літературознавства. Есеї як один із найбільш розповсюджених утілень художніх текстів у літературі сьогодні, заслуговує на аналіз основних нарративних стратегій, які залучено до конструювання митцями таких літературних текстів. Представлене дослідження демонструє, що зовсім різні представники сучасної української літератури – А. Любка та В. Махно – однаково послуговуються контекстуальною інтертекстуальністю (і не тільки нею, а й, що важливо, іншими видами, звер-

нення до яких може стати перспективою для більш широкого літературознавчого дослідження), при цьому абсолютно по-різному імплементують її у свій творчий доробок. Це свідчить про те, що деякі наративні стратегії можуть одночасно бути універсальними для конструювання текстів та унікальними у творчій лабораторії кожного з літераторів.

Література:

1. Римар Н. Наративні стратегії художньої прози Ніни Бічуї. Повний текст дисертації. Переяслав-Хмельницький. 2016. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/15312/1/ДИСЕРТАЦІЯ_ОСТАТОЧНА%20Римар.pdf
2. Вещикова О. Наративні стратегії в романі Іларіона Павлюка *Білий поніл*. STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA, vol. IX/1: 2021, pp. 121–130.
3. Просалова В. А. Інтертекстуальний аналіз: теорія і практика. Навчальний посібник. Вінниця, 2019. 206 с.
4. Любка А. Щось зі мною не так. Чернівці : Видавець Померанцев Святослав, 2022. 256 с.
5. Махно В. Уздовж океану на ровері. Київ : ТОВ «Якабу Паблішінг», 2020. 336 с.

Tombulatova I. Narrative strategies of modern essays (based on the texts by A. Lyubka and V. Makhno)

Summary. The article touches on the issue of narrative strategies and the scope of their functionality in the literary texts of modern Ukrainian literature, which is relevant for modern literary studies. Essays were chosen for analysis

because these texts constitute a leading cluster of literary works that are still expanding and are very popular among both writers and readers' public. Attention is focused on the works of art of two writers: Andrii Lyubka and Vasyl Makhno. The choice is due to the fact that they are the representatives of different generations of modern writers, but at the same time poetry, prose and essays are organically woven into their creative work, and therefore their artistic practice is different, but at the same time close in many respects by a certain set of features. Subsequently, the article presents a brief study of narrative strategies from the point of view of the achievements of modern literary thought (the definition of the narrative strategy and its importance for the construction of the fabric of the literary text by the writer and how it can influence the perception of the literary work by the recipient are given). After reading the collections "Something's Wrong with Me" by A. Lyubka and "Along the Ocean on a Rover" by V. Makhno, one of the dominant narrative strategies was identified as a narrative strategy that is directly related to the phenomenon of intertextuality. So, in this short study, the theoretical literary context related to the very concept of "intertextuality", its main possible manifestations in artistic texts and basic varieties, among which, in particular, contextual intertextuality, which became the core of our literary research during analysis of essays from the collections mentioned above. In the main part, using examples, it is proved that intertextual (often its contextual variety) is one of the dominant narrative strategies.

Key words: narrative strategy, essay, intertextuality, context, topos, narrator, author masking.